

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПІДТРИМКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ

© 2019 ХВОСТИНА І. М., ІВАСІВ І. І.

УДК 334.012.64
JEL: M21

Хвостіна І. М., Івасів І. І. Європейський досвід підтримки малого підприємництва та можливості його адаптації в Україні

Досліджено основні напрями державної підтримки малого підприємництва в Україні. Розглянуто актуальні проблеми розвитку малого підприємництва в Україні, вивчено досвід європейських країн в практиці розвитку і стимулювання малого підприємництва. Виділено критерії та рівні підтримки суб'єктів малого підприємництва в європейських державах і Україні. Наведено аналіз основних недоліків вітчизняних програм і досліджено найбільш масштабні програми підтримки малого підприємництва Європейського Союзу. Виділено стратегічні напрями адаптації європейського досвіду та пріоритетні напрями розвитку у підвищенні конкурентоспроможності суб'єктів малого підприємництва в Україні.

Ключові слова: мале підприємництво, державна підтримка малого підприємництва, програма підтримки малого підприємництва, європейський досвід.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-5-38-42>

Табл.: 2. **Бібл.:** 10.

Хвостіна Інеса Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної економіки, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

E-mail: Inesa.hvostina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8739-2670>

Івасів Ірина Ігорівна – студент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

E-mail: iraivasiv@ukr.net

УДК 334.012.64
JEL: M21

UDC 334.012.64
JEL: M21

Хвостина И. Н., Ивасив И. И. Европейский опыт поддержки малого предпринимательства и возможности его адаптации в Украине

Khvostina I. M., Ivasiv I. I. European Experience in Supporting Small Enterprises and its Adaptation in Ukraine

Исследованы основные направления государственной поддержки малого предпринимательства в Украине. Рассмотрены актуальные проблемы развития малого предпринимательства в Украине, изучен опыт европейских стран в практике развития и стимулирования малого предпринимательства. Выделены критерии и уровни поддержки субъектов малого предпринимательства в европейских государствах и Украине. Проведен анализ основных недостатков отечественных программ, и исследованы наиболее масштабные программы поддержки малого предпринимательства Европейского Союза. Выделены стратегические направления адаптации европейского опыта и приоритетные направления развития в повышении конкурентоспособности субъектов малого предпринимательства в Украине.

The main directions of state support for small enterprises in Ukraine are investigated. The current problems in the development of small enterprises in Ukraine are identified; the experience of European countries in the development of small enterprises and their promotion is studied. The criteria and level of support for small enterprises in European countries and Ukraine are highlighted. The analysis of the main shortcomings of domestic programs is carried out, and the most ambitious programs to support small enterprises in the European Union are considered. The strategic directions for adaptation of the European experience and the priority directions for the development of small enterprises aimed at enhancing their competitiveness in Ukraine are highlighted.

Keywords: small enterprises, state support for small enterprises, support program for small enterprises, foreign experience.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 10.

Khvostina Inesa M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Applied Economy, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (15 Karpatska Str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)

E-mail: Inesa.hvostina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8739-2670>

Ivasiv Iryna I. – Student, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (15 Karpatska Str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)

E-mail: iraivasiv@ukr.net

Ключевые слова: малое предпринимательство, государственная поддержка малого предпринимательства, программа поддержки малого предпринимательства, зарубежный опыт.

Табл.: 2. **Библ.:** 10.

Хвостіна Інесса Николаєвна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної економіки, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

E-mail: Inesa.hvostina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8739-2670>

Івасів Ірина Ігорівна – студент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

E-mail: iraivasiv@ukr.net

Мале підприємництво відіграє важливу роль у підвищенні рівня зайнятості населення, послабленні соціальної напруженості, забезпеченні економічної стабільності й інноваційного зростання. Саме мале підприємництво не потребує великих стартових інвестицій і гарантує високу швидкість обороту ресурсів, здатне швидко й економічно обґрунтовано вирішувати проблеми економіки, формувати та насичувати ринок споживчих товарів в умовах дестабілізації економіки й обмеженості фінансових ресурсів. Мале підприємництво оперативно реагує на зміни кон'юнктури ринку та надає економіці необхідну гнучкість. Саме тому у розвинених країнах світу приділяють значну увагу розвитку малого підприємництва та проводять політику його підтримки, основною метою якої є збалансування державних інтересів та інтересів бізнесу.

Як показує європейський досвід, запорукою успішного розвитку малого підприємництва є стабільна та всебічна державна підтримка. Тому допомога держави малому підприємництву в складних економічних умовах, що спостерігаються сьогодні в Україні, може забезпечити покращення економічної ситуації як у регіонах, так і країні загалом. Сповільнення розвитку малого підприємництва в Україні зумовлено низкою таких проблем, як: недосконалість системи оподаткування, адміністративні труднощі у сфері підприємництва, неврегульованість питань фінансування і кредитування, низький рівень державної фінансової допомоги, слабкий розвиток інфраструктури підтримки підприємництва. Усунення цих проблем і створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва потребує впровадження в практику господарювання нових прогресивних методів регулювання економіки, які повинні враховувати сучасний глобалізований стан ринкових відносин [1].

Проблему державної підтримки малого підприємництва досліджено в наукових працях видатних українських та зарубіжних економістів і науковців, таких як Варналії З. С., Поліщук Г. О., Булатов А. С., Шапкін І. Н., Буев В. В., Шуклов Л. В., Сайдуллаєв Ф. С., Широков Б. М., Папн В. В. та ін. Проте за умов нестабільної економіко-політичної ситуації в Україні курс на реформування національної економіки, перспективи та пріоритети подальшої реалізації державної фінансової політики в аспекті підтримки малого підприємництва залишаються до кінця не визначеними і потребують подальшого вивчення.

Сьогодні все більш очевидним стає, що завдяки малому підприємництву формується конкурентне середовище, яке позитивно впливає на кон'юнктуру ринку, забезпечує економічне зростання, а також впливає на стан зайнятості населення. Зазначимо, що економічний ризик у сфері малого підприємництва вищий, ніж у великих компаній, тому і «життєвий цикл» зазвичай коротший.

Станом на сьогодні в Україні відсутній дієвий механізм підтримки, розвитку та захисту малого підприємництва. Про це свідчать недоліки і складнощі, з якими стикаються в процесі функціонування господарські

суб'єкти малого підприємництва. Тому слід синхронно розвивати як державну систему підтримки бізнесу, так і ініціативу підприємців, малих і середніх підприємств по об'єднанню зусиль у сфері державно-фінансової діяльності [2].

Практично в усіх європейських країнах держава бере активну участь у формуванні та розвитку підприємницької діяльності. Під поняттям «державна підтримка малого підприємництва» розуміють будь-які державні заходи з фінансового сприяння в інтересах суб'єктів господарювання, що створюють для цих суб'єктів прямі чи приховані переваги і мають грошову оцінку. Надання підприємствам державної підтримки здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів шляхом зменшення їх доходної частини (у разі податкових пільг) або за рахунок грошових коштів державних підприємств та організацій.

В Україні спостерігається сповільнення темпів розвитку малого підприємництва. Постійні зміни у політиці й у законодавстві привносять нестабільність в економічне середовище, тим самим збільшуючи ризики ведення бізнесу та призводячи до банкрутства підприємства. Держава повинна звести до мінімуму поточні зміни у нормативно-правових актах. Уповільненість і диспропорційність розвитку малого підприємництва в Україні визначається наявністю суттєвих проблем і перешкод, до яких відносять:

- ✦ існування корупції і бюрократизму;
- ✦ високі ставки оподаткування, що ставить під сумнів прибутковість діяльності малих підприємств і підвищує вірогідність банкрутства;
- ✦ відсутність ефективних механізмів кредитування та страхування суб'єктів малого підприємництва, незахищеність банківських установ від різноманітних видів ризику, пов'язаних із кредитуванням малих підприємств;
- ✦ недоступність бізнес-освіти для персоналу малих підприємств, відсутність соціальних гарантій;
- ✦ політична та економічна нестабільність, а також суперечливість та ускладненість законодавства [3].

Саме тому, враховуючи наявні проблемні питання, які склались в економіко-політичному середовищі, спостерігається значне відставання України від розвинених країн Європи.

Мале підприємництво є складною системою, яка функціонує залежно від наявних критеріїв його підтримки та стимулювання. Для кожної країни притаманні певні критерії, форми та методи підтримки малого підприємництва. Залежно від них у кожній країні формується власна система сприяння розвитку підприємництва з акцентом на певний його критерій або на групу критеріїв. Успіх країн Європи полягає в тому, що вони, розуміючи цінність малого підприємництва для економіки своїх країн, активно застосовують усі можливі важелі для ефективної державної підтримки підприємництва. В Україні ж, при всій важливості цього сектора економіки та великому потенціалі його розви-

тку, роль малого підприємництва є недооціненою. Для розуміння сутності та рівня підтримки малого підприєм-

ництва у країнах наведемо порівняння показників підтримки малого підприємництва (табл. 1) [10].

Таблиця 1

Класифікація країн за специфікою підтримки малого підприємництва

Критерії підтримки	Рівень підтримки		
	Сильна підтримка	Помірна підтримка	Слабка підтримка
1. Державна підтримка (наявність діючих програм і проектів державної підтримки)	Великобританія, Данія, Фінляндія, Швеція	Польща, Чехія, Хорватія, Словаччина	Білорусь, Молдова, Україна
2. Розвиток інфраструктури	Швейцарія, Німеччина	Польща, Чехія, Угорщина	Білорусь, Молдова, Україна
3. Ресурсний потенціал	Україна, Білорусь, Польща, Чехія	Іспанія, Франція	Швейцарія, Німеччина
4. Міжнародна підтримка (іноземні капіталовкладення)	Франція, Німеччина, Швейцарія	Білорусь, Україна, Польща, Чехія	Греція, Іспанія, Словенія, Хорватія
5. Правовий захист інтересів	Швейцарія, Данія, Німеччина	Польща, Словаччина, Чехія	Білорусь, Молдова, Україна
6. Рівень інноваційного потенціалу	Німеччина, Великобританія	Україна, Білорусія, Чехія)	Угорщина, Болгарія
7. Інформаційна підтримка	Великобританія, Швеція, Данія	Країни Західної Європи	Білорусь, Молдова, Україна
8. Рівень бізнес-середовища	Великобританія, Франція	Польща, Словаччина, Чехія	Білорусь, Молдова, Україна
9. Фінансово-кредитна підтримка	Франція, Німеччина	Польща, Угорщина, Болгарія	Хорватія, Кіпр, Фінляндія, Греція, Україна

Джерело: складено авторами на основі [10].

Як показують результати досліджень, майже за всіма критеріями мале підприємництво країн Європи забезпечено помірною підтримкою, що свідчить про наявність нормативно-правової бази підтримки малого підприємництва з боку як державних, так і недержавних структур, і підтверджують статус країн-лідерів. Водночас саме такий рівень підтримки дозволяє суб'єктам малого підприємництва вільно розвиватись і функціонувати на ринку, отримуючи прибуток.

Україна лідирує за показником наявності ресурсів і має значний інноваційний потенціал, що визначає певні можливості країни, але в той же час за всіма іншими критеріями підтримки малого підприємництва має найнижчий показник, що свідчить про нерациональне використання ресурсів і зниження конкурентних позицій на ринку. Враховуючи орієнтир вийти на рівень європейського розвитку, досвід країн Європи має важливе значення при формуванні законодавчої та правової бази, регулятивної політики малого підприємництва, програм його підтримки.

Зауважимо, що Чехія, Польща, Словаччина, Угорщина перебувають в одній економічній площині з Україною і є прямим відображенням правильно обраного вектора розвитку країни при однаковому потенціалі з Україною. Адаптування досвіду цих країн для України є можливим і бажаним для ефективного розвитку малого підприємництва. Основними ж чинниками, що гальмують розвиток малого підприємництва в Україні, є непередбачуваність, ризикованість, відсутність соціальної підтримки, складнощі фінансування діяльності

суб'єктів малого підприємництва та відсутність належної державної підтримки в разі невдачі бізнесу [10].

Аналіз розвитку малого підприємництва у деяких країнах Європи дозволяє виокремити три стратегічні напрями адаптації його позитивного досвіду в Україні:

- ✦ стратегія збалансування економічного розвитку малого підприємництва;
- ✦ максимальне використання переваг малого підприємництва та утримання сучасних позицій розвитку;
- ✦ інтеграція малого та великого бізнесу на взаємовигідних умовах.

Завдяки тривалим зусиллям української бізнес-спільноти та консультативної підтримки проекту FORBIZ ініціативи «EU4Business» у травні 2017 року Кабінет міністрів розробив та затвердив «Стратегію розвитку українських МСП 2020» [6].

Цей стратегічний урядовий документ є першим всеохоплюючим документом про стратегії розвитку МСП, який приводить політику щодо малого підприємництва відповідно до міжнародних стандартів, створюючи в країні основу підтримки програм реалізації політики, орієнтованої на МСП. Проект FORBIZ сприяв Міністерству економічного розвитку і торгівлі України у розробці реалістичного плану заходів з реалізації Стратегії розвитку МСП із залученням зацікавлених сторін, які мають відношення до МСП: виконавчих органів влади, бізнес-асоціацій, організацій підтримки бізнесу, представників міжнародних і донорських організацій та бізнесу.

Створений в рамках ініціативи «EU4Business» за фінансової допомоги ЄС, проект FORBIZ підтримує поря-

док денний реформ в Україні та економічне відновлення країни, пропонуючи системний перехід до більш сприятливого бізнес-середовища з особливою увагою до МСП.

Проект має на меті спрямування політики у бік загального визнання МСП та важливої ролі, яку вони відіграють в економічному відродженні, водночас намагаючись послабити регуляторний тиск та зменшити ризики для підприємств.

Особливістю вітчизняних програм підтримки розвитку малого підприємництва є його значна залежність від прямої державної підтримки, що забезпечується наданням коштів з державного чи місцевого бюджетів. За обмеженості обсягів бюджетних коштів доцільним було б застосування позитивного європейського досвіду у вітчизняну практику в частині розширення використання непрямих фінансових інструментів державної підтримки. Перш за все, це стосується часткової заміни державних програм кредитування малого підприємництва на програми надання державних гарантій комерційним банкам. Це дозволить малому підприємству залучати значно більші обсяги кредитів [5].

Необхідна участь у міжнародних програмах підтримки малого підприємництва. Для українських суб'єктів малого підприємництва нині доступні 23 програми Європейського Союзу, які можна класифікувати за трьома напрямками:

- ✦ полегшення виходу малого та середнього бізнесу на зовнішні ринки, надання консультативних послуг щодо експортно-імпоротної діяльності суб'єктам малого та середнього підприємництва на ринках ЄС та світу;
- ✦ покращення умов для підвищення конкурентоспроможності, зокрема, визначення та усунення зайвих регуляторних бар'єрів;
- ✦ формування культури ведення бізнесу (освітні програми, проведення секторальних тренінгів, семінарів, програм з обміну, стажувань тощо).

На сьогодні найбільш масштабними програмами підтримки малого та середнього підприємництва Європейського Союзу є програми COSME, HORIZON 2020 та SME Facility (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика програм підтримки малого та середнього підприємництва Європейського Союзу

Параметри	COSME [7]	HORIZON 2020 [8]	SMEFacility [9]
Термін дії програми	2014–2020 роки	2014–2020 роки	2010–2020 роки
Бюджет програми	2,3 млрд євро	80 млрд євро	15,3 млн євро, 150 млн євро інвестицій
Можливості, що надає програма	Брати участь у різних підпрограмах та проєктах COSME, зокрема отримувати консультації, тренінги, практичну інформацію щодо ринкових можливостей, європейського законодавства, пошуку бізнес-партнерів, тендерних можливостей та міжнародної співпраці, а також отримати повний доступ до Європейської мережі підприємств EEN, залучати фінансові ресурси у вигляді грантів на фінансування проєктів, що підтримують експортну та інноваційну діяльність	Налагодження зв'язків між науковцями, бізнесом і промисловістю різних країн світу; доступ до європейських знань, даних, інфраструктур і провідних світових наукових співтовариств; виведення на міжнародний ринок власних ідей, ноу-хау, технологій; фінансування проєктів в трьох основних напрямках, таких як передова наука, лідерство у промисловості, суспільні виклики	Широкий спектр фінансових послуг і продуктів, позики, зокрема, в національній валюті, інвестиції в акціонерний капітал
Цільові групи	Вітчизняний малий та середній бізнес, українські бізнес-асоціації, громадські організації, профспілки, кластери, освітні заклади, установи, органи державної влади та агентства національного розвитку	Університети, науково-дослідні організації, малі та середні підприємства, провідні вчені та дослідники з різних країн світу	Малий та середній бізнес
Хто впроваджує програму	Європейське виконавче агентство з малого та середнього підприємництва (Executive agency for SMEs – EASME)	Європейська дослідницька рада, Європейський інститут інновацій і технологій, Європейське співтовариство з атомної енергії, Об'єднаний дослідницький центр Європейської комісії	Європейський банк реконструкції та розвитку, Німецький банк розвитку, Європейський інвестиційний банк
Організації, які здійснюють підтримку програми в Україні	Члени Консорціуму EEN-Україна, а саме Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство закордонних справ України, ТОВ «Нова інтернаціональна корпорація», Відділ трансферу технологій Інституту фізики Національної академії наук України, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка та ГО «Споживач»	Міністерство освіти і науки України, Національна академія наук України	Європейський банк реконструкції та розвитку в Україні

Джерело: складено авторами на основі [4].

З урахуванням вищевикладеного пріоритетними напрямками розвитку та конкурентоспроможності суб'єктів малого підприємництва в Україні є:

- † участь у програмах підтримки малого та середнього підприємництва, ініційованих ЄС («Конкурентоспроможність підприємств малого і середнього бізнесу» (COSME – Competiveness of Small and Medium Enterprises); HORIZON 2020 тощо);
- † участь у EEN (Enterprise Europe Enterprise network (Європейська мережа підприємств));
- † пошук нових альтернативних джерел фінансування господарської діяльності (фінансування за рахунок кредитних коштів, державних субсидій, участь у програмах фінансової підтримки інноваційних технологій, збір коштів тощо);
- † оптимізація оподаткування (застосування пільгового оподаткування, звільнення від сплати окремих податків);
- † посилення державної підтримки суб'єктів малого підприємництва, зокрема фінансової підтримки, яка здійснюється за рахунок державного та місцевих бюджетів.

ВИСНОВКИ

Державна підтримка сектора малого підприємництва не є новою концепцією для України. Питання щодо подальшого розвитку малого підприємництва прямо або опосередковано відображені у загальнодержавних стратегічних і програмних документах.

Розвиток малого підприємництва можливий тільки за наявності концептуально виваженої системи державно-правових заходів, спрямованих на економічну, соціальну, інформаційну, навчальну й інші види підтримки малого підприємництва; полегшення та розширення можливостей доступу до фінансових ресурсів, вдосконалення механізмів вітчизняної державної фінансової підтримки; вдосконалення та полегшення процесу глобалізації та міжнародного співробітництва; оптимізацію нормативно-адміністративних норм і податкового регулювання; впровадження конкретних дієвих заходів щодо боротьби з корупцією в державних органах влади; створення та забезпечення державою сприятливих умов для розвитку сучасної інноваційної інфраструктури; формування на законодавчому рівні норм захисту національних компаній на міжнародному ринку; створення передумов для розвитку підприємницької та бізнес-культури. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Поліщук Г. О.** Державна підтримка розвитку малого підприємництва: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 1 (51). С. 146–154.
2. **Палп В. В.** Сучасний стан і тенденції розвитку малого підприємництва в Україні. *Бізнес Інформ*. 2013. № 6. С. 160–164.
3. **Небава М. І., Шайдюк І. Є., Черкасова Ю. І., Дмитрук А. В.** Механізми державного регулювання та підтримки малого підприємництва в Україні. URL: <http://www.nbu.gov.ua/>

4. **Лукашова Л. В.** Напрями підвищення конкурентоспроможності суб'єктів малого підприємництва в Україні. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. № 27 (2). С. 18–22.

5. **Апостоліук О. Ю.** Державна фінансова політика підтримки розвитку малого підприємництва. URL: <https://www.knteu.kiev.ua/file/Mg==/51c36fd38e8f012676d94ae0576a89a4.pdf>

6. Стратегія розвитку МСП 2020. URL: https://issuu.com/mineconomdev/docs/short_sme_strategy_apr2017_revas

7. Європейське виконавче агентство з малого та середнього підприємництва (Executive agency for SMEs – EASME). URL: <https://ec.europa.eu/easme/en/cosme>

8. Національний портал «Горизонт 2020». URL: <https://www.eu-ua.org/horizon-2020>

9. Національна платформа малого та середнього бізнесу. URL: <http://platforma-msb.org/programy-finansovoyi-pidtrymky-malogo-ta-serednogo-biznesuukrayiny-vid-yevropejskogo-soyuzu>

10. **Якушева О. В.** Економічний розвиток і підтримка малого та середнього бізнесу на регіональному рівні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05. Сєверодонецьк, 2017.

REFERENCES

Apostoliuk, O. Yu. "Derzhavna finansova polityka pidtrymky rozvytku maloho pidpriemnytstva" [State financial policy supporting small business development]. <https://www.knteu.kiev.ua/file/Mg==/51c36fd38e8f012676d94ae0576a89a4.pdf>

Lukashova, L. V. "Napriamy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti subiektiv maloho pidpriemnytstva v Ukraini" [Areas of Increasing the Competitiveness of Small Business Entities in Ukraine]. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, no. 27 (2) (2017): 18-22.

"Natsionalna platforma maloho ta serednyoho biznesu" [National platform for small and medium businesses]. <http://platforma-msb.org/programy-finansovoyi-pidtrymky-malogo-ta-serednogo-biznesuukrayiny-vid-yevropejskogo-soyuzu>

Natsionalnyi portal «Horyzont 2020». <https://www.eu-ua.org/horizon-2020>

Nebava, M. I. et al. "Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання ta pidtrymky maloho pidpriemnytstva v Ukraini" [Mechanisms of state regulation and support of small business in Ukraine]. <http://www.nbu.gov.ua/>

Papp, V. V. "Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini" [Current state and trends of small business development in Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 6 (2013): 160-164.

Polishchuk, H. O. "Derzhavna pidtrymka rozvytku maloho pidpriemnytstva: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid" [State support for small business development: domestic and foreign experience]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, no. 1 (51) (2017): 146-154.

"Stratehii rozvytku MSP 2020" [SME Development Strategy 2020]. https://issuu.com/mineconomdev/docs/short_sme_strategy_apr2017_revas

"Yevropeiske vykonavche ahentstvo z maloho ta serednyoho pidpriemnytstva (Executive agency for SMEs - EASME)" [European Executive Agency for Small and Medium Enterprises (EASME)]. <https://ec.europa.eu/easme/en/cosme>

Yakusheva, O. V. "Ekonomichnyi rozvytok i pidtrymka maloho ta serednyoho biznesu na rehionalnomu rivni" [Economic development and support of small and medium-sized businesses at the regional level]: *dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.05*, 2017.